

УДК 94(477-22)"18": 330.8(477-25)

ПОРЕФОРМЕНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В АГРАРНИХ СТУДІЯХ НАУКОВЦІВ КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ

Зінаїда Священко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

(Умань, Україна)

e-mail: szv09@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

Проаналізовано науковий доробок представників Київської школи істориків-аграрників доби незалежності, присвячений висвітленню проблематики життєдіяльності пореформеного українського села. Здійснено історіографічний аналіз сучасної вітчизняної наукової літератури щодо розкриття малодосліджених аспектів аграрної історії другої половини XIX – початку XX ст. загалом та історії українського селянства зокрема. Зроблено спробу систематизувати досягнення сучасної вітчизняної історіографії з даної проблематики.

Ключові слова: *історіографічний аналіз, дослідження, наукова школа, аграрна історія, пореформене українське село.*

Проголошення незалежності України створило сприятливі умови для методологічної різноманітності, розширення тематики наукового дискурсу, активізації роботи наукових шкіл і студій. Важливою складовою сучасної історичної науки в Україні є селянознавство, тому дослідження історіографічних здобутків представників наукових шкіл з аграрної історії є необхідним чинником комплексного, інтегрованого, системного вивчення історії українського суспільства. Потужною науковою школою є саме Київська школа істориків-аграрників, селянознавчі студії представників якої спрямовані на реалізацію наукового потенціалу щодо

вивчення історії українського селянства в різні періоди вітчизняної історії. Важливе місце при цьому відводиться вивченню пореформеного українського села. Історіографічний аналіз наукової літератури доби незалежності з історії українського селянства другої половини XIX – початку XX ст., для якої характерними є нові теоретико-методологічні підходи, концептуальні позиції, переоцінка історичних знань попередніх періодів, сприятиме більш повному комплексному та багатогранному відображенню суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів життя селянства в період розвитку товарно-грошових відносин.

Історіографія питання пов'язана з науково-дослідним пошуком сучасних вітчизняних представників Київської школи істориків-аграрників, наскрізною рисою досліджень яких є історична об'єктивність і незаангажованість, чому сприяють основні принципи наукового середовища, в якому реалізують дослідницькі завдання представники аграрних студій Київської школи. Значний інтерес для комплексного історіографічного аналізу проблематики пореформеного українського села становлять наукові розвідки О. Рєнта, О. Крижанівської, С. Падалки, В. Молчанова, А. Морозова, І. Фаренія, Ю. Присяжнюка та ін.

Мета статті полягає у висвітленні проблемно-тематичних напрямків досліджень представників Київської школи істориків-аграрників доби незалежності щодо життєдіяльності пореформеного українського села.

Провідною науковою установою, яка займається дослідженням селянознавчої проблематики поряд з іншими суспільно-політичними та економічними процесами в українському суспільстві другої половини XIX століття, є Інститут історії України НАН України, в структурі якого діє відділ історії України XIX – початку XX ст. Науковці відділу під керівництвом Рєнта Олександра Петровича, член-кореспондента НАН України досліджують соціально-економічні, суспільно-політичні процеси, які впливали на аграрний розвиток суспільства або визначали напрямки його розвитку. Для консолідації зусиль науковців у площині висвітлення

життя України другої половини XIX ст. загалом і проблематики пореформеного українського села зокрема, відділом ініційовано видання наукового збірника «Проблеми історії України XIX – початку XX ст.».

Консолідує навколо себе істориків-аграрників також Науково-дослідний інститут селянства на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, наскрізною тематикою тривалого науково-дослідного пошуку представників якого є історичні форми ментальності, соціально-економічної та громадсько-політичної організації українського селянства.

Представники Київської школи істориків-аграрників доби незалежності значно розширили діапазон суджень і висновків щодо життєдіяльності пореформеного українського селянства (друга половина XIX – початок XX ст.). Селянознавчі студії сучасних вітчизняних представників Київської школи стосуються вивчення цілої низки питань, пов'язаних з життєдіяльністю українського селянського соціуму в пореформений період. Насамперед, значна кількість наукових розвідок торкається безпосередньо процесу підготовки і здійснення селянської реформи 1861 р. та її наслідків для українського селянства. Так, зокрема, це питання є предметом наукового пошуку вітчизняного історика О. Реєнта. Дослідник за допомогою значного масиву джерельного матеріалу дає детальну характеристику про зміст і характер реформ, про їх хід та проведення. Обґрунтованими є твердження О. Реєнта відносно двоякості впровадження реформи¹. В праці «Соціальне життя села в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.» науково важливим є трактування О. Реєнта щодо балансування уряду між власниками земель і колишніми кріпосними в ході реалізації селянської реформи 1860-х рр., адже, на його думку, при здійсненні реформи враховувалися інтереси насамперед поміщиків, а нововведення залишали селян в залежності від

¹ Реєнт О.П. Підготовка і здійснення селянської реформи 1861 р. // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 2006. С. 362.

чиновників, також не відбулося зрівняння селян з іншими станами суспільства². Поза увагою дослідника не залишилися соціальні проблеми селян, серед яких чільне місце займала селянська міграція на заробітки на промислові об'єкти, характеристика сільських промислів, аналіз ефективності роботи земельних кредитних організацій, діяльності органів селянського самоврядування, заснування інституту земських начальників, волосних сходів.

Дослідницький інтерес викликає аналіз О. Реєнтом стану наукової розробки реформаторських процесів в аграрній сфері другої половини ХІХ – початку ХХ століття. В даній публікації він аналізує науковий інструментарій істориків щодо висвітлення проблематики вирішення аграрного питання Російською імперією, звертає увагу на здобутки зарубіжної історіографії, а також робить висновки відносно того, що поряд з певними успіхами в дослідженні даної проблеми існує ще ряд питань, які вимагають подальшої наукової розробки³.

В центрі дослідницької уваги істориків-аграрників Київської школи перебуває одне з ключових питань аграрної сфери – земельний ринок. Ця проблематика знайшла відображення у монографії В. Шевченка «Земельний ринок України (1861–1917 рр.)». Аналіз відповідних джерел і літератури дав можливість В. Шевченку стверджувати, що селянству до початку більшовицького перевороту належало в Україні майже 75 % українського земельного фонду, чому сприяв земельний ринок. На думку автора, такі дані ставлять під сумнів необґрунтовані твердження радянського керівництва про те, що тільки за радянської влади селяни

² Реєнт О.П. Соціальне життя села в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 2006. С. 367.

³ Реєнт О.П. Реформаторські процеси в аграрній сфері другої половини ХІХ – початку ХХ століття (стан наукової розробки) // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 10.

нарешті отримали від держави 150 млн. га колишніх поміщицьких, казенних і монастирських земель⁴.

Виваженим є дослідження О. Крижанівської «Селянське землекористування у пореформений період», в якому вона прослідковує ринкову еволюцію аграрних відносин після реформ. В ході розкриття теми автор аналізує земельну оренду в аграрній сфері, торкається причин селянської міграції, визначає ліквідацію кріпосного права як таку, що лише частково вирішила ті проблеми, які склалися в аграрному секторі⁵ [5, 367]. Авторське бачення неефективного зміцнення селянського землеволодіння і землекористування полягало й в тому, що значна кількість селян, які залишилися працювати на землі, були консерваторами й дотримувалися прадідівських методів господарювання. Це, як зауважує дослідниця, зменшувало ефективність їх господарств, яка залишалася низькою, та створило перешкоди для поглиблення реформ у аграрному секторі⁶.

Об'єктом іншого дослідження О. Крижанівської стало селянське господарювання у пореформений період. Критично оцінюючи характер реформ, вона, проте, зазначає й їх позитивний момент, який полягав у тому, що скасування кріпосного права відкрило дорогу для розвитку капіталістичних відносин в аграрній сфері. Як наслідок – селянські господарства поступово стали втягуватися у сферу товарного виробництва⁷. Акцент дослідниця робить на тому, що істотну роль у веденні селянського господарства відігравали особисті якості господаря, його ставлення до праці. Таке твердження О. Крижанівська обґрунтовано виводить в результаті аналізу змін в менталітеті селянства, які впливали на розвиток селянського господарювання⁸.

⁴ Шевченко В.М. Земельний ринок України (1861–1917 рр.): монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2010. С. 276.

⁵ Крижанівська О.О. Селянське землекористування у пореформений період // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 2006. С. 367.

⁶ Там само.

⁷ Крижанівська О.О. Селянське господарювання // Історія українського селянства. Нариси у 2-х томах. Т. 1. К.: Наукова думка, 2006. С. 380.

⁸ Крижанівська О.О. Селянське господарювання... С. 381.

С. Падалка вважає, що скасування кріпацтва у 1861 р. стало поштовхом до соціально-економічної модернізації тоталітарної Російської імперії. У науковій розвідці, присвяченій даному питанню, він визначає чинники, які сприяли проведенню реформ, виокремлюючи найважливіші з них, а саме: прикріплення селянина до землі гальмувало приплив робочої сили на промислові підприємства, звужувало ринкові відносини; а примітивна техніка та відсутність зацікавленості в її вдосконаленні негативно відбивалося на подальшому розвитку сільського господарства⁹. Прослідковуючи механізм практичного впровадження реформаторських заходів, дослідник, критично оцінюючи реформи 1860-х рр., все ж робить висновки відносно того, що селянська реформа 1861 р., хоча й була неповною, проте стала важливою історичною подією і мала значні політичні, економічні та соціальні наслідки, адже українські селяни, які становили переважну кількість населення України, отримали волю і стали активним чинником життя в Україні¹⁰.

Соціальні фактори життя пореформеного українського села – питання, розгляду яких присвячена публікація Л. Беренштейна «Соціальні аспекти аграрних відносин в Східній Україні в другій половині XIX століття». Комплексно проаналізувавши проведення реформи 1861 р., дослідник обґрунтовано доводить, що негативними наслідками реформ стало катастрофічне збільшення кількості малоземельних селянських господарств; окрім того, ліквідація кріпацтва, по суті, не зрівняла у правах селян з іншими групами населення: вони залишалися під особливим доглядом адміністрації¹¹. Серед позитивних наслідків Л. Беренштейн виокремлює наступні: набула поширення сільськогосподарська кооперація у вигляді хліборобських артілей та сільськогосподарських громад; впровадження реформ створило умови для розвитку товарного селянського

⁹ Падалка С.С. Скасування кріпацтва (1861 р.) як засіб соціально-економічної модернізації тоталітарної Російської імперії // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 26.

¹⁰ Падалка С.С. Скасування кріпацтва (1861 р.) як засіб... С. 30.

¹¹ Беренштейн Л.Ю. Соціальні аспекти аграрних відносин в Східній Україні в другій половині XIX століття // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 63.

господарства; посилилася робота щодо впровадження у сільськогосподарське виробництво нових технологій.

Питання, пов'язані з впливом селянської реформи на добробут населення України, з'ясував у науковій розвідці В. Молчанов. Оперуючи джерельною інформацією щодо малоземелля селян, становища державних селян, аналізу бюджету витрат селянської сім'ї на продукти харчування, В. Молчанов прослідковує вплив цих явищ на якість життя сільського населення. Проаналізовані факти дали підстави досліднику стверджувати, що істотне покращення добробуту селян в Україні після реформи 1861 р. не відбулося, так як уряд, декларуючи свою турботу про покращення життя сільського населення, через обмеження останнього у сфері землеволодіння фактично прирік його на ще більшу матеріальну скруту, ніж це було за часів кріпосництва¹². Проте все ж автор відзначає наступне: особиста свобода українських селян дала їм можливість самим сприяти покращенню власного добробуту. В. Молчанов відзначає активність селянства в таких напрямках: створення артілей, пожвавлення торгівлі; поширення набуло промислове тваринництво, садівництво, городництво та інші галузі сільськогосподарського комплексу.

Серед наукових здобутків представників Київської школи істориків-аграрників виокремлюємо значні напрацювання у вивченні української селянської кооперації, її першовитоків. Директор Науково-дослідного інституту селянства А. Морозов значну наукову увагу спрямовує на вивчення процесів становлення кооперативного руху в Україні. В науковій розвідці «Зародження кооперативного руху в Україні» він прослідковує діяльність перших кооперативних селянських організацій в Україні, систематизує їх суттєві риси. А. Морозов узагальнює економічні передумови повільного розвитку кооперативного руху в перші пореформені роки, виділяючи відсутність коштів, обмежене правове

¹² Молчанов В.Б. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2011. Вип. 18. С. 100.

становище селян, постійні бюрократичні перепони урядовців. Політичними причинами, які гальмували кооперативний рух, на думку дослідника, було свідоме стримування царським урядом розвитку кооперативних об'єднань селянства через страх «соціалістичного духу» кооперації¹³.

Важливі аспекти селянського кооперативного руху в пореформений період з'ясовує І. Фареній¹⁴. В дослідженні «Вплив селянської реформи 1861 року на поширення ідей кооперації» І. Фареній визначає причини невдач селянського кооперативного руху в перші пореформені роки в тому, що процес адаптації селянства до нових економічних умов капіталістичної трансформації аграрного сектору проходив складно і повільно в силу природного консерватизму більшості селян та напівнатурального характеру селянських господарств¹⁵. Однак, як зауважує дослідник, все ж на початок ХХ ст. кооперативний сектор економіки України був досить міцним, що було одним із об'єктивних соціально-економічних наслідків «Великої реформи 1861 року»¹⁶.

Важливим для цілісної картини життя українського селянства пореформеного періоду є вивчення питань податкової політики царського уряду в аграрному секторі економіки. В цій площині науковий інтерес представляють напрацювання А. Берестового, який в дисертаційній роботі «Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: історичний аспект» комплексно схарактеризував податки, грошові та натуральні повинності українського селянства Російської імперії, форми й методи їхнього стягнення, функціонування податкового апарату на селі. Автор приділяє увагу

¹³ Морозов А.Г. Зародження кооперативного руху в Україні // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 15

¹⁴ Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. 144 с.

¹⁵ Фареній І.А. Вплив селянської реформи 1861 року на поширення ідей кооперації // Український селянин. Черкаси, 2001. Вип. 2. С. 107.

¹⁶ Фареній І.А. Вплив селянської реформи 1861 року на поширення ідей кооперації // Український селянин. Черкаси, 2001. Вип. 2. С. 108.

історіографічному аналізу трансформації податкової політики уряду Російської імперії в українському селі в пореформений період; змінам в системі прямого оподаткування українського селянства (1860–1870-х рр.); податковій політиці, податковим платежам та недоїмці в оподаткуванні українського селянства Російської імперії другої половини XIX ст.; грошовим та натуральним повинностям українського селянства у другій половині XIX ст.¹⁷.

В питаннях висвітлення життєдіяльності українського села науковий дискурс викликають зміни в ментальності, свідомості, соціальній поведінці селян в процесі трансформацій як в українському суспільстві загалом, так і аграрному секторі зокрема. В цій площині дана тематична лакуна наповнюється напрацюваннями представників Київської школи істориків-аграрників, серед яких провідні позиції займає Ю. Присяжнюк. Дослідник вивчає селянство як соціоментальну історичну спільноту в контексті історичних, соціальних та економічних змін другої половини XIX ст. Цьому присвячені його монографії «Українське селянство XIX–XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм»¹⁸ та «Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія др. пол. XIX – початку XX ст.»¹⁹. На основі системного аналізу ключових параметрів етнічної ментальності українців на етапі становлення модерністського суспільства, соціальної активності мешканців села крізь призму їхньої психології, духовних орієнтирів світобачення селян автор обґрунтовано доводить, що

¹⁷ Берестовий А.І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині XIX – на початку XX ст.: історичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2011. 24 с.

¹⁸ Присяжнюк Ю.П. Українське селянство XIX–XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм: Навч. посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. 120 с.

¹⁹ Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія др. пол. XIX – початку XX ст. Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с.

«фактично село було єдиним «масовим» соціальним носієм етнопонаціональної ідентичності в епоху, що її досліджуємо»²⁰.

Загалом науковий доробок Ю. Присяжнюка характеризується вирішенням також наступних дослідницьких завдань: ментальні особливості соціальної активності українських хліборобів (60-90 рр. XIX ст.); вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині XIX ст.; вплив ринкової еволюції суспільства на ментальність українських хліборобів; роль селянства в збереженні національної ідентичності українців (XIX – початок XX ст.); ментальні мотиви релігійної та соціальної поведінки українських селян у посткріпосницьку добу; освіченість як атрибут етнокультури українського селянства; соціокультурні ритми трансформації історії українського селянства.

Серед науковців Київської школи, слід виокремити тих, які вибрали об'єктом наукових пошуків проблематику найманої праці в сільському господарстві. В цьому плані дослідницький інтерес викликають публікації І. Десятнікова, який з'ясовує передумови використання найманої праці, нормативно-правову базу найму сільськогосподарських робітників, формування контингенту робітників, характеристику якості і способу їх життя. Зміст наукового доробку І. Десятнікова наповнений дослідженнями становища українського селянства як передумови поширення найманої праці у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст.²¹; організації найманої праці у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст.²²; правового регулювання найму сільськогосподарських робітників на Україні в кінці XIX – на початку XX ст.²³ та ін.

²⁰ Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія др. пол. XIX – початку XX ст. Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. С. 546.

²¹ Десятніков І.В. Становище українського селянства як передумова поширення найманої праці у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст. // Український селянин. 2002. Вип. 5. С. 51–54.

²² Десятніков І.В. Організація найманої праці у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX ст. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

У контексті теми, що розглядається важливими є праці, присвячені історіографії проблеми. Серед них варто виокремити напрацювання В. Бондаря. В дослідженні «Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні» він охарактеризував ті традиції, що склалися в процесі вивчення проблеми, рівень та основні етапи її наукової розробки²⁴.

В. Гоцуляк у публікації «Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти» виділяє дві основні проблеми, які необхідно вирішити для об'єктивного вивчення реформ 1861 року. Зміст першої проблеми, на думку дослідника, полягає в тому, що дослідження селянства має певні перешкоди, передусім психологічного характеру, в аспекті входження в інтелектуально-наукову сферу, особливо на її елітарному рівні²⁵. Друга проблема, як вважає В. Гоцуляк, полягає у відчутно слабій інтегрованості подібного типу досліджень у загальнонауковий контекст, і може бути вирішена лише при наявності прагнення і можливості перетворити дослідження реформи українського села цього періоду в своєрідну селянську резервацію в науці²⁶.

Таким чином, все вище зазначене дає нам підстави зробити висновки, що значна кількість наукових досліджень присвячена висвітленню питань, які або перебували поза увагою вітчизняних істориків, або потребують переосмислення їх змісту на основі нових концептуальних підходів до трактування історичних процесів.

«Динаміка наукових досліджень». Т. 18. Історія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. С. 9–10.

²³ Десятников І.В. Правове регулювання найму сільськогосподарських робітників на Україні в кінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки, 2002. Вип. 33. С. 99–101.

²⁴ Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. 20 с.

²⁵ Гоцуляк В.В. Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 18.

²⁶ Гоцуляк В.В. Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти // Український селянин. 2001. Вип. 2. С. 19.

Життєдіяльність пореформеного українського села є складною, багатоаспектною науковою проблемою, розкриття якої знайшло відображення в монографіях, наукових розвідках, тезах конференцій тощо. Питання, які розкривають історики-аграрники Київської школи, дають можливість інтерпретувати відповідно до викликів часу події в українському суспільстві після реформи 1861 р. А саме це стосується змісту самої реформи, її суті, форм та методів впровадження, визначення її суперечливих наслідків для українського селянства, аналізу стратифікаційних процесів в селянському середовищі, майнового розшарування селян. Науково значимою є характеристика процесів входження в аграрний сектор нових ринкових відносин, включення селян в товарно-грошові відносини. Увагу привертають також аналіз витоків та становлення селянського підприємництва й кооперативного руху. Дослідники, окрім зазначеного, активно студіюють процеси трансформації української селянської ментальності в нових економічних умовах, зосереджуючи інтерес на побуті та повсякденному житті українського селянства.

REFERENCES

- Reient, O.P.** (2006). Pidhotovka i zdiisnennia selianskoi reformy 1861 r. [Preparation and implementation of peasant reform in 1861]. *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Narysy u 2-kh tomakh. T. 1. K.: Naukova dumka. S. 357–363. [in Ukrainian]
- Reient, O.P.** (2006). Sotsialne zhyttia sela v Ukraini v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The social life of the village in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.]. *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Narysy u 2-kh tomakh. T. 1. K.: Naukova dumka. S. 367–379. [in Ukrainian]
- Reient, O.P.** (2001). Reformatorski protsesy v ahrarnii sferi druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia (stan naukovoї rozrobky) [Reform processes

in the agrarian sphere of the second half of XIX - beginning of XX century (state of scientific development)]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 2. S. 6–11. [in Ukrainian]

Shevchenko, V.M. (2010). *Zemelnyi rynek Ukrainy (1861–1917 rr.): monohrafiia* [Land Market of Ukraine (1861-1917): monograph]. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». 344 s. [in Ukrainian]

Kryzhanivska, O.O. (2006). *Selianske zemlekorystuvannia u poreformenyi period* [Peasant land use in the post-reform period]. *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Narisy u 2-kh tomakh. T. 1. K.: Naukova dumka, S. 363–367. [in Ukrainian]

Kryzhanivska, O.O. (2006). *Selianske hospodariuvannia* [Peasant farming]. *Istoriia ukrainskoho selianstva*. Narisy u 2-kh tomakh. T. 1. K.: Naukova dumka. S. 379–388. [in Ukrainian]

Padalka, S.S. (2001). *Skasuvannia kripatstva (1861 r.) yak zasib sotsialno-ekonomichnoi modernizatsii totalitarnoi Rosiiskoi imperii* [The abolition of serfdom (1861) as a means of socio-economic modernization of the totalitarian Russian Empire]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 2. S. 26–30. [in Ukrainian]

Berenshtein, L.Yu. (2001). *Sotsialni aspekty ahrarnykh vidnosyn v Skhidnii Ukraini v druhii polovyni XIX stolittia* [Social Aspects of Agrarian Relations in Eastern Ukraine in the Second Half of the Nineteenth Century.]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 2. S. 60–65. [in Ukrainian]

Molchanov, V.B. (2011). *Vplyv selianskoi reformy 1861 r. na dobrobut naselennia Ukrainy* [Impact of peasant reform of 1861 on the welfare of the population of Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy KhIKh – pochatku KhKh st.* Vyp. 18. S. 95–104. [in Ukrainian]

Morozov, A.H. (2001). *Zarodzhennia kooperatyvnoho rukhu v Ukraini* [The birth of the cooperative movement in Ukraine]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 2. S. 15–18. [in Ukrainian]

- Farenii, I.A.** (2003). Z istorii stanovlennia kooperatyvnoho rukhu v Naddniprianskii Ukraini (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.) [From the history of formation of the cooperative movement in the Dnieper Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century)]. Cherkasy: Vidlunnia-Plius, 144 s. [in Ukrainian]
- Farenii, I.A.** (2001). Vplyv selianskoi reformy 1861 roku na poshyrennia idei kooperatsii [Influence of peasant reform of 1861 on the spread of ideas of cooperation]. *Ukrainskyi selianyn*. Cherkasy, Vyp. 2. S. 106–108. [in Ukrainian]
- Berestovyi, A.I.** (2011). Podatkova polityka rosiiskoho tsaratu v ukrainskomu seli u druhii polovyni KhIKh – na pochatku KhKh st.: istorychnyi aspect [The tax policy of the Russian tsar in the Ukrainian village in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: the historical aspect]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Cherkasy, 24 s. [in Ukrainian]
- Prysiazhniuk, Yu.P.** (2002). Ukrainske selianstvo KhIKh–KhKh st.: evoliutsiia, mentalnist, tradytsionalizm [Ukrainian peasantry of the nineteenth and twentieth centuries: evolution, mentality, traditionalism]: Navch. posibnyk dlia studentiv istorychnykh fakultetiv. Cherkasy: Vidlunnia-Plius, 120 s. [in Ukrainian]
- Prysiazhniuk, Yu.** (2007). Ukrainske selianstvo Naddniprianskoi Ukrainy: sotsiamentalna istoriia dr. pol. KhIKh – pochatku KhKh st. [The Ukrainian peasantry of the Dnieper Ukraine: the socio-historical history of Dr. Paul. XIX – early XX centuries]. Cherkasy: «Vertykal», PP Kandych S.H. 640 s. [in Ukrainian]
- Desiatnikov I.V.** (2002). Stanovyshche ukrainskoho selianstva yak peredumova poshyrennia naimanoi pratsi u silskomu hospodarstvi Ukrainy v kintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. [The situation of the Ukrainian peasantry as a prerequisite for the spread of wage labor in Ukrainian agriculture in the late nineteenth and early twentieth centuries.]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 5. S. 51–54. [in Ukrainian]

- Desiatnikov I.V.** (2002). Orhanizatsiia naimanoi pratsi u silskomu hospodarstvi Ukrainy v kintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. [Organization of wage labor in the agriculture of Ukraine in the late nineteenth - early twentieth century]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dynamika naukovykh doslidzhen»*. T. 18. Istoriia. Dnipropetrovsk: Nauka i osvita, S. 9–10. [in Ukrainian]
- Desiatnikov I.V.** (2002). Pravove rehuliuвання naimu silskohospodarskykh robitnykiv na Ukraini v kintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. [Legal regulation of hiring agricultural workers in Ukraine in the late XIX - early XX centuries]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. Seria: Istorychni nauky. Vyp. 33. S. 99–101. [in Ukrainian]
- Bondar V.V.** (2010). Ahrarna i sotsialna istoriia poreformenoho selianstva v suchasnomu ukrainskomu istoriopysanni [Agrarian and social history of the post-reform peasantry in contemporary Ukrainian historiography]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 20 s. [in Ukrainian]
- Hotsuliak V.V.** (2001). Reforma 1861 roku v Ukraini: istoriosofskyi ta dzhereloznavchyi aspekty [The Reform of 1861 in Ukraine: Historiophilosophical and Source-Study Aspects]. *Ukrainskyi selianyn*. Vyp. 2. S. 18–25. [in Ukrainian]

Зінаїда Священко (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

Пореформене українське село в аграрних студіях науковців Київської школи

У статті проаналізовано науковий доробок представників Київської школи істориків-аграрників доби незалежності, присвячений висвітленню проблематики життєдіяльності пореформеного українського села, адже саме Київська школа істориків-аграрників є потужною науковою школою

селянознавчі студії представників якої спрямовані на реалізацію наукового потенціалу щодо вивчення історії українського селянства в різні періоди вітчизняної історії.

Здійснено історіографічний аналіз сучасної вітчизняної наукової літератури щодо розкриття малодосліджених аспектів аграрної історії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. загалом та історії українського селянства зокрема. Зроблено спробу систематизувати досягнення сучасної вітчизняної історіографії з даної проблематики.

Наголошено, що історіографічний аналіз наукової літератури доби незалежності з історії українського селянства другої половини ХІХ – початку ХХ ст., для якої характерними є нові теоретико-методологічні підходи, концептуальні позиції, переоцінка історичних знань попередніх періодів, сприятиме більш повному комплексному та багатогранному відображенню суспільно-політичних та соціально-економічних аспектів життя селянства в період розвитку товарно-грошових відносин.

Значний інтерес для комплексного історіографічного аналізу проблематики пореформеного українського села становлять наукові розвідки О. Реєнта, О. Крижанівської, С. Падалки, В. Молчанова, А. Морозова, І. Фаренія, Ю. Присяжнюка та ін.

Автор вважає, що питання, які розкривають історики-аграрники Київської школи, дають можливість інтерпретувати відповідно до викликів часу події в українському суспільстві після реформи 1861 р. А саме це стосується змісту самої реформи, її суті, форм та методів впровадження, визначення її суперечливих наслідків для українського селянства, аналізу стратифікаційних процесів в селянському середовищі, майнового розшарування селян. Науково значимою є характеристика процесів входження в аграрний сектор нових ринкових відносин, включення селян в товарно-грошові відносини. Увагу привертають також аналіз витоків та становлення селянського підприємництва й кооперативного руху; висвітлення життєдіяльності українського села. Науковий дискурс

викликають зміни в ментальності, свідомості, соціальній поведінці селян в процесі трансформацій як в українському суспільстві загалом, так і аграрному секторі зокрема.

Зроблено висновок, що значна кількість наукових досліджень представників Київської школи істориків-аграрників присвячена висвітленню питань, які або перебували поза увагою вітчизняних істориків, або потребують переосмислення їх змісту на основі нових концептуальних підходів до трактування історичних процесів.

Ключові слова: історіографічний аналіз, дослідження, наукова школа, аграрна історія, пореформене українське село.